

Georgas Herbertas Meadas ir asmens savimonės teorija

Įvadinės pastabos

J. Dewey'is yra pasakęs, kad G. Meadas yra vienas iš originaliausių XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Amerikos mąstytojų kartos protų, bet sykiu pastebi, kad, nors ir būdamas originalus, Meadas nematė prasmės tokiu būti [5, 333]. Pastarąjį teiginį patvirtintų ir tas faktas, kad Meadas nebuvo linkęs gausiai spausdinti savo darbus. Sykiu nesunku suprasti, kodėl Meado originalumas liko jo mokytojų ir draugų, pirmiausia W. Jameso ir J. Dewey'io, šešėlyje. Tik po Meado mirties, išspaudinus jo paskaitų konspektus, tapo aišku, kad tai yra vienas iš svariausių Amerikos filosofinio mąstymo ir socialinio mokslo kūrėjų, padaręs didelę įtaką simbolinio interakcionizmo atsiradimui. Galima sakyti, kad amerikietiškojo simbolinio interakcionizmo principai ir išsikristalizavo G. Meado darbuose, o pirmiausia veikalė *Protas, savimonė ir visuomenė (Mind, Self and Society, 1934)*.

Asmens savimonės (self) koncepcija yra Meado bei jo kolegos iš Mičigano universiteto profesoriaus H. Cooley'io ypatingas nuopelnas simbolinio interakcionizmo raidai. Tiek H. Blumerio simbolinis interakcionizmas, tiek E. Goffmano dramos teorija tiesiogiai susiję su Meado ir Cooley'io nagrinėjama asmens savimonės ir jos vystymosi samprata.

Meado teorija, kaip ir vėlesnis simbolinis interakcionizmas, individą supranta kaip racionalią ir aktyvią būtybę. Nors tuo metu psichologijoje aktyviai sau kelią skynėsi freudizmas, tačiau Meadą nelabai domino sąžmoniniai psichikos mechanizmai ir jų poveikis racionaliųjų aš arba ego. Dažniausiai tie sąžmoniniai reiškiniai, apie kuriuos kalba Meadas, yra asmens iki galo neįsisąmoninta socialinė veikla. Pagrindinis Meado analizės objektas yra asmens aš, kuris aiškiai suvokia save patį ir šiame santykiyje su juo pačiu atsispindinčią socialinio elgesio logiką. Toks elgesio analizės pasirinkimas tiesiogiai susijęs su keliais to laikmečio teoriniais šaltiniais.

1. Meado teorijos prielaidos

R. Collinsas ir M. Makowskis teigia, kad Meado socialinis mąstymas galėtų būti apibūdintas kaip evoliucinis, pragmatinis ir santykinis (relational) [3,

177]. L. Coseris dar priduria, kad Meadui labai didelę įtaką turėjo vokiečių klasikinė filosofija ir bihevizmas [5, 347 – 352]. Iš tiesų šiomis penkiomis koncepcijomis trumpai galėtume apibūdinti teorines Meado koncepcijos pozicijas, jei ne savita jų konsteliacija ir asmens savimonės sampratos interpretacija. Tad keletą žodžių apie šių koncepcijų įtaką Meadui.

1.1. Savimonės sampratos transformacija

Nors Meado mokinys, pomirtinių savo mokytojo rinkinių sudarytojas Ch. W. Morrisas pažymi, kad Meadas priklausė senai tradicijai, kurios atstovai – Aristotelis, Descartes'as, Leibnizas, Russellas, Whiteheadas, Dewey'is – yra sykiu ir mokslininkai, ir filosofai [17, IX], tačiau Meadas, kaip ir jo mokytojai bei kolegos A. Smallas, F. Giddensas, L. Wardas, W. Sumneris, R. E. Parkas, H. Cooley'is, W. Jamesas, J. Dewey'is ir kt., priklausė tai amerikiečių mokslininkų generacijai, kuri, panašiai kaip ir jų kolegos Europoje, pradėjo labiau diferencijuoti socialinių mokslų ir filosofijos pažinimo metodus. Kadangi gamtos mokslų vystymasis XIX amžiuje darė įspūdį, kad viskas pasaulyje gali būti ištirta empiriškai, tai sykiu buvo manoma, kad ir filosofijos pastangos aiškinti pasaulį turėtų būti apribotos.

G. Meadas keletą metų praleido Vokietijoje ir buvo gerai susipažinęs su Europos filosofijos raida. Tai liudija Meado užrašai, po jo mirties išleisti mokinių, – *XIX amžiaus mąstymo judėjimai (Movements of Thought in 19th century)* ir *Dabarties filosofija (The Philosophy of the Present)*. Tačiau Meadas savaip naudojosi Europos filosofija ir visų pirma klasikine vokiečių filosofija. Vienu atveju Meadas jau atstovauja tam po klasikinio racionalizmo susiformavusiam mąstymui (Marxas, Freudas, Nietzsche), kuris atmeta sąmonės galimybę pažinti save tokią, kokia ji yra pati sau. Antra vertus jis pripažįsta svarbius klasikinės vokiečių filosofijos ypatumus: a) *aš ir ne aš (self not self)* patyrimo proceso tapatumą pasauliui; b) objekto negalimybę egzistuoti be subjekto; c) objekto ir subjekto tarpusavio sąveiką. Kaip pastebi Coseris, iš vokiečių filosofinės tradicijos Meadas išmoko pabrėžti subjekto ir objekto tarpusavio sąvei-

kos vaidmenį pažinimo procese ir asmens savimonės konstravimą [5, 349].

Mes galime matyti, kad romantinių idealistų (taip Meadas vadina klasikinės vokiečių filosofijos atstovus – V.L.) asmens savęs suvokimo procesas (self-process) – šis dviejų patyrimo fazių sulydimas: iš vienos pusės, savęs patyrimas (self-experience), iš kitos pusės, subjekto-objekto patyrimas – buvo tai, kas padėjo jiems teigti, kad ne tik subjektas yra susietas su objektu, bet taip pat ir atvirkščiai: objektas yra susietas su subjektu, – rašo Meadas veikale *XIX amžiaus mąstymo judėjimai* [5, 349].

Romantinė filosofija parodė, kad savimonė (self), kai ji atsiranda socialiniame patyrimo, sykiu tvirtai susivienija su šiuo patyrimu ir suponuoja visuomenės galimybę, kuri daro galimą pasaulį. (...) Tai yra savimonė, kuri organizuoja pasaulį; tačiau kai ji suorganizuoja pasaulį, jis sykiu tampa realiai suorganizuotas ir tapatus pats sau, tai yra organizuotas savo paties patyrimas. Jis vienoje savo prigimties fazėje turi tai, kas atrandama kitoje fazėje [15, 125].

Taigi savimonė atsiranda kaip aktyvaus pažinimo subjekto ir objekto santykio pasekmė, kuri sąlygoja save suvokiančio asmens apibūdinimo galimybę. Mąstymas jau remiasi tam tikromis prielaidomis, todėl, mėgindamas pažinti patį save, mąstymas tam tikrų simbolių forma jau atstovauja empiriškai suvokiamai tikrovei. Dar daugiau: nors Meadas sutinka su Hegeliu, kad mąstymas kuria istorinio gyvenimo pavidalus, tačiau atmeta transcendentinę jo raidos sampratą, susiedamas visuomenės mąstymo vystymąsi (bei jo santykį su atskiro individo savimone) ir visuomenės sklaidą.

Hegelis nuosekliai išvystė švietėjų užčiuoptą sąmonės istoriškumo idėją. Istorija, vystymasis slypi pačioje sąmonės esmėje. Taip suformulavus sąmonės istoriškumo idėją išryškėja individualios sąmonės savimonės problema. Jei visa istorija yra istorinis dvasios vystymasis, sąmonės dinamika, tai kas yra individo sąmonės ir savimonės esmė? [18, 66]

Hegeliui sąmonė ir savimonė yra tik absoliuto savisklaidos proceso etapai. Kitaip tariant jis įveikia Descartes'o dualizmą, tačiau visas pasaulis, visa gamta Hegeliui yra idealios būties istorinė sklaida. Hegelis nepaliekia vietos individui, kaip vienatinei, valingai, pasirenkančiai, sąmoningai būtybei.

Nors Meadui, kaip ir Hegeliui, abu asmens modusai formuojasi atspindėdami socialinį patyrimą bei veikiami auklėjimo įsiterpia į visuotinį dvasios procesą, tačiau visuomenės sąmonės raida, anot Meado, yra ne dvasios istorija, o visuomenės istorija, interpretuojama darviniškos evoliucijos kategorijo-

mis. Tačiau skirtingai tiek nuo Hegelio, tiek ir nuo visų deterministinių to meto koncepcijų (biheviorizmo, marksizmo), Meadas pabrėžia individo elgesio laisvę, kuri atsiranda dėl individo sugebėjimo reflektuoti patį save.

Anot Coserio,

Vargu ar reikia komentuoti, kad Fichte ar Schellingas pritartų tokiai savo koncepcijos interpretacijai arba kad vėlesni jų pasekėjai nebūtų pašiurpinti sužinoję, kad jų mylimi idealistinės metafizikos atstovai pasitarnaus kaip pagrindas mokslinei filosofijai, paremtai "baisiu materializmu" [5, 350].

Meadas, ir visų pirma W. Jamesas, savo teoriniuose tyrinėjimuose siekia panaikinti klasikinės filosofijos sąmonės ir savimonės transcendentškumą, suteikdami jiems socialinės psichologijos ir sociologijos kategorijomis empiriškai aprašomą turinį. Skirtingai nuo H. Cooley'io, kuris labiau linko į subjektyvistinę ir solipsistinę visuomenės sampratą, Meadas laikėsi socialinio objektyvizmo. Organizuotų socialinių santykių pasaulis jam buvo aiškiai duotas intersubjektyviu pavidalu, panašiai kaip ir fizinis pasaulis. Sykiu nebūtina mėginti socialinį pasaulį rekonstruoti introspekcija. Subjektyvios prasmės atsispindi veikėjų veiksmuose. Antra vertus individas nėra tiesiogiai determinuojamas visuomenės struktūros, kaip tai suprato Comte'as, Marxas ar Spenceris. Veikiantis individas turi refleksiją, ir tai jau sąlygoja, kad tarp individo ir jo veiksmo iškyla prasmės klausimas, t.y. atsiranda tarpiškumas. Būtent šį sąmonės atsiradimo ir raidos socialumą Meadas aiškina pragmatizmo, biheviorizmo ir evoliucionizmo koncepcijomis.

1.2. Pragmatizmas

XX a. pradžioje pragmatizmas buvo tapęs įtakinga amerikiečių filosofine koncepcija ir Meadas tiesiogiai ją perėmė iš Jameso ir Dewey'io. Kaip ir pastarieji mokslininkai, jis manė, kad moksliniai pozityvistiniai metodai gali lemti visuomenės progresą. Pragmatizmo idėjos ir lėmė tradicinio racionalizmo kritiką ir savitą save reflektuojančio asmens sampratą.

Pragmatizmas atstovauja filosofijoje puikiai žinomam požiūriui - empiriniam požiūriui, tačiau jis atstovauja jam, kaip man atrodo, radikalesnei ir mažiau prieštaravimų sukeliančiai forma nei kuri nors anksčiau empirizmo atmaina. Pragmatizmas ryžtingai, kartą visam laikui atsuka nugarą daugeliui įsisenėjusių įpročių, brangių profesionaliems filosofams. Jis nusigręžia nuo abstrakcijų ir nepasiekiamų dalykų, nuo žodinių sprendimų, nuo nevykusių apriorinių

argumentų, nuo griežtų principų, uždarytų sistemų, nuo tariamų absoliutų ir pradų. Jis atsisuka į konkretybę ir adekvatumą, į faktus, į veiksmą ir į galią [9, 76 - 77].

Sekdamas pragmatizmo gnoseologija, asmens veiksmą Meadas padaro svarbiausia kategorija, leidžiančia konstruoti žmogiško elgesio sampratą. Iš kitos pusės Meado ir jo kolegų pragmatizmas buvo stipriai veikiamas Darvino evoliucionistinės koncepcijos. Anot Meado, evoliucionizmas yra paremtas natūralistine proto samprata, kuri yra priešinga klasikinio racionalizmo požiūriui į proto vystymąsi. Taigi, taikant Darvino koncepciją, protas gali būti suvokiamas kaip sudėtingo instrumentinio proceso veiksnys, padedantis išlikti organizmui. Mąstymas šiuo atveju gali būti suprantamas kaip veikla, siekianti apimti pasaulį taip, kad jį būtų galima valdyti, o proto patikrinimas glūdi praktiniame veiksmo, sako Meadas. Ir kaip pragmatizmo atstovas priduria: tiesa yra problemos sprendimo sinonimas, o mokslas yra savižinos (self-conscious) evoliucijos procesas. Iš Darvino teorijos Meadas paėmė rūšių prisitaikymo prie kintančių aplinkos sąlygų idėją ir ją pritaikė savižinos evoliucijai, t.y. suderino su Hegelio dvasios istorijos samprata. Pagal šią idėją socialinio proceso metu žmonių rūšis vis labiau ima suvokti save pačią. Toks suvokimas formuojasi individo ir socialinės aplinkos sąveikoje.

Mes ypač domimės intelektu žmonijos lygmenyje, t.y. skirtingų individų veiksmų prisitaikymu vienas prie kito žmonijos socialiniame procese. Prisitaikoma komunikacijos metu: gestais žemesniuose žmogaus evoliucijos etapuose ir reikšmingais simboliais (gestais, turinčiais reikšmes ir todėl esančiais kažkuo daugiau nei tik paprasti pakeičiantys stimuli) aukštesniuose žmonijos evoliucijos etapuose [16, 74].

1.3. Bihevizmas

Pragmatizmas Meadui buvo daugiau gnoseologinė nuostata, o bihevizmas, tiksliau – socialinis bihevizmas jam leido sukonkretinti asmens ir visuomenės sąveikos teoriją. Bihevizmas buvo viena iš populiariausių XX a. pradžios biologijos, o sykiu ir socialinių mokslų teorijų. Patyręs įvairias transformacijas, ypač Jungtinėse Valstijose (Skinneris, Watsonas) ir Sovietų Sąjungoje (Pavlovas), jis išliko net iki pat amžiaus vidurio. Pagrindinis teorinis modelis, kuriuo rėmėsi bihevizmas, apibūdinamas S – R schema, kur S – stimulus, o R – reakcija. Pradžioje žmogaus mąstymo sudėtingumas pagal šią schemą buvo gana stipriai minimalizuojamas, o elgesio aiškinimas daugiausia rėmėsi sąlyginiais refleksais.

Jis (Watsonas) atmeta “proto” ir “sąmonės” idėjas kaip klaidingas ir siekia paaiškinti visus “mentališkus” reiškinius sąlyginiais refleksais ir panašiais fiziologiniais mechanizmais, trumpai tariant, - grynais elgesio (bihevizistinis) terminais. (...) Tokios pastangos, žinoma, yra klaidingos ir nesėkmingos (...). Watsonas mano, kad, neigiant organinį sąmonės ir proto buvimą, kartu paneigiamas bet koks jų buvimas (...). Tačiau jei mes neigsime sąmonės fizinę egzistenciją, neneigdami kokio nors kito jos buvimo pavidalo, ir jei mes ją suvoksime funkciškai ir kaip natūralų, o ne transcendentinį reiškinį, tai darosi įmanoma susieti ją su elgesio (bihevizistinis) terminais [16, 10].

Natūralu, kad mėginant aiškinti žmogaus veiksmus, ypatingą reikšmę įgavo kalbos, arba antrosios signalinės sistemos (Pavlovas), reikšmingų gestų (Meadas) vaidmuo. Šia prasme socialinio bihevizmo, atskleidusio plačias sąmonės manipuliacijos galimybes, vaidmuo yra ypatingas.

Meadas teigia, kad žmogaus mąstymo vidinė veikla yra tokia pat reali, kaip ir fiziologiniai procesai, ir yra stebima kaip išorinė žmogaus veiklos išraiška. Dar daugiau, skirtingai nuo Watsono bihevizmo, Meadas teigia, kad vidiniai mąstymo procesai turi būti aiškinami kaip veikiami iš išorės į vidų, o ne iš vidaus į išorę. Būtent dėl to Meado sąveikos koncepcija ir sujungia save suvokiantį asmenį ir visuomenę į nuolatinį socialinį procesą, kuriame individai nėra nei atriboti nuo aplinkinių, nei visiškai nulemti kokios nors abstrakčios socialinės sistemos [3, 177]. Iš čia plaukė ir socialinis bihevizmas – asmuo reaguoja (R) į savyje suvokiamą stimulą, savo vidinę ir išorinę kalbą (S), kuris yra socialinės prigimties. Kitaip tariant, individo sąmonė, kuri yra socialinės kilmės, suvokdama save, t.y. įgydama savimone, dalyvauja tiek socialinėje sąveikoje, tiek savęs kūrime.

Svarbiausias klausimas, kurį kėlė Meadas, ir buvo klausimas, kaip formuojasi šis *save reflektuojantis aš* arba *asmens savimone* (self), todėl jis tiek daug dėmesio skiria sąmonės formavimuisi ir jo mechanizmui. Meado koncepcija, aiškinanti save reflektuojančio aš supratimą ir kaip savęs suvokimas yra sudarytas, pirmiausia pabrėžia, kad žmonės yra mąstančios ir tą mąstymą reflektuojančios būtybės, kurių tapatumas sau ir veikla kyla iš sąveikos su kitais. Diskutuodamas su bihevizizmu Meadas aiškino, kad individas nėra tik juoda dėžė, kuri laukia tam tikro stimulo tam, kad pradėtų veikti, t.y. reaguoti. Žmogaus elgesys yra sudėtingesnis už gyvulio elgesį, kuris yra tiesiogiai priklausomas nuo išorės ar vidinių fiziologinių stimulų. Individo reakcija į stimulą pirmiausia

yra nulemta ne jo biologinės ar grynai psichologinės prigimties, o turimo socialinio patyrimo. Asmuo ne tiesiogiai reaguoja į stimulą, bet tik suvokdamas savo vidinį atsaką, kuris taip pat yra socialinės prigimties. Vadinasi, asmuo **veikia suvokdamas** savo aš santykį su stimulu.

2. Sąmonė ir protas

Mėginant atsakyti į klausimą, kas Meadui yra tas save suvokiantis aš, neišvengiamai tenka aptarti įvairias pagal prasmę artimas intelektualinės veiklos sąvokas. Nors Meadas vartoja daug gana artimų sąvokų – *intelligence, mental images, consciousness, mind*, – mes aptarsime sąmonės (*consciousness*) ir proto (*mind*) sąvokas. Pirmiausia dėl to, kad jos pakankamai tiesiogiai ir aiškiai susijusios su asmens savimonės samprata.

Sekdamas James'u, Meadas manė, kad sąmonė ir savimonė – tai ne diskretinis, o nuolatinis ir nepertraukiamas procesas, todėl teigė, kad sąmonė turėtų būti aiškinama kaip mąstymo srautas, atsirandantis dinamiškame santykyje tarp asmenų ir aplinkos, dar tiksliau – tarp socialinės aplinkos. Taigi nors sąmonė – tai refleksijos galia, kurią turi kiekvienas žmogiškasis individas, tačiau ji gali būti suprantama tik kaip išorinio socialinio pasaulio funkcija. Diskutuodamas su Watsonu, Meadas teigia, kad, skirtingai nuo gyvūnų ar net mažų vaikų ir kareivių, kurių elgesiui labai didelę reikšmę turi automatizuotas, paremtas sąlyginiais refleksais elgesys, dauge- liu atveju žmonių elgesys pasižymi tuo, kad jie savo elgesį įsisąmonina ir gali patys save stimuliuoti. Vadinasi, elgesys čia jau peržengia tik sąlyginio reflekso mechanizmą ir atveria kokybiškai kitą elgesio tipą. Dar daugiau, elgesys yra įsisąmoninamas tik tokiu pavidalu, koks yra būdingas aplinkiniam socialiniam pasauliui. Taigi individuali sąmonė yra apibūdinama socialinės aplinkos charakteristikomis [16, 112]. Todėl už visuomenės negali būti nei save reflek- suojančio aš arba savimonės, nei šio aš sąmoningumo (*consciousness of self*) bei bendravimo. Ir atvirkščiai – visuomenė turi būti aiškinama kaip individų, kurie yra abipusiškai vienas į kitą orientuoti, tarp- asmeninių veiksmų struktūra, susiformuojanti dėl socialinių veiksmų komunikacijos.

Sąmonė yra funkcionali, o ne substancyvi ir taip pat pagrindine termino prasme ji greičiau turi būti lo- kalizuota objektyviame pasaulyje nei smegenyse - ji priklauso aplinkai ar yra aplinkos, kurioje mes atrandame save, savybė [16, 112].

Protą (*mind*) Meadas taip pat apibūdina kaip pro-

cesa, bet kaip vidinę asmens kalbą su savimi, kuri taip pat yra už individo, t.y. protas taip pat yra socialinis reiškinys. Protas atsiranda ir vystosi socialinio proceso viduje arba, kitaip tariant, socialinis procesas grindžia protą, todėl protas yra sudėtinė šio proceso dalis.

Taigi socialinių atsakų organizacija sudaro gali- mybę individui sukelti savyje ne paprastą indivi- dualų atsaką į kitą individą, bet, taip sakant, vi- sos bendruomenės reakciją. Mes tai pavadiname individo "protu". Ką nors daryti dabar reiškia tam tikrą organizuotą atsakymą ir jei kažkas turi savyje šį atsakymą, jis turi tai, ką mes vadiname "pro- tu". Mes remiamės šiuo atsaku simbolių pagalba, kurie tarnauja kaip priemonės sukelti tokius atsakus. Naudotis "valstybės", "nuosavybės", "šeimos" terminais - vadinasi, parodyti reikšmes, kurias jie jau turi. Dabar šios reikšmės remiasi tam tikrais atsakais. Asmuo, kuris turi savyje universalų bendruomenės atsakymą į tai, ką jis daro, ir reiškia, kad jis turi bendruomenės protą [16, 267].

Proto sąvoka atskiriama nuo panašių sąvokų pagal tai, kad protas sugeba reaguoti kaip visa bend- ruomenė ir pateikti organizuotą atsakymą. Tuo tarpu save reflektuojantis aš, arba savimonė, neatskiriama nuo socialiai individualaus sugebėjimo reflektuoti, arba sąmonės.

3. Asmens savimonė ir jo socialumas

Taigi Meado nepatenkino tradicinis psichikos tapatinimas su individualiu protu ir individualia savimone. Jo požiūriu, socialinė psichologija yra disciplina, kuri studijuoja individų elgesio veiklą socialinio proceso atžvilgiu (1 pastaba).

Socialinei psichologijai visuma (visuomenė) yra anksčiau už dalį (individą), o ne dalis anksčiau už visumą: ir dalis yra paaiškinama visumos, o ne visuma dalies atžvilgiu [16, 7].

Kaip jau minėjome, asmens savimonė (*self*) yra svarbiausia socialinio veiksmo teorinės konstruk- cijos prielaida. Taigi mes pamėginsime patikslinti, kas Meadui yra asmens savimonė (2 pastaba).

Galėdamas save suvokti, asmuo veiklos metu siunčia sau pranešimus ar nurodymus (*self-indica- tion*) apie tai, kas aplink vyksta, ir sykiu šiuos nurodymus įsisąmonina. Šios savirodos (*self-indica- tion*) svarbumas yra dvejopas: pirma, iš tam tikro ryšių tinklo su jos pagalba gali būti išskirtas koks nors objektas (fizinis, socialinis, idealus); antra, ji leidžia individui konstruoti savo veiksmą, o ne tiesiog reaguoti. Taigi mėgindami apibūdinti asmens savi-

monę, galėtume išskirti keletą ypatumų:

1) Suvokdamas save, kalbantis individas (arba bet kokius kitus ženklus naudojantis individas) reaguoja į savo kalbą kaip į socialinius stimulus, kurie individą veikia taip, kaip jie veikia kitus, nes kalba yra universali tam tikros bendruomenės komunikacijos priemonė. Asmeniui nieko nesako tokia kalba, kuri nieko nereiškia kitiems. (Nebent individas susikurtų individualią kalbą.) Kitaip tariant, savimonė leidžia asmeniui save kontroliuoti ir veikti.

2) Pirmykščiai žmonės ir vaikai linę šią save kontroliuojančią ir veikiančią savimonę atskirti kaip savarankišką ir su ja bendrauti. Tiesa, tai jie daro skirtingai, tačiau šiuo atveju svarbu tai, kad asmuo savyje turi tam tikrą rinkinį stimulų ir pats į juos reaguoja taip, kaip į juos reaguotų kiti (pvz., vaikas žaidžia policininką, tėvą, motiną ir t.t. ir pats tarsi iš šono reaguoja į tą savo vaidmenį. Pvz., kiekvienas jo, kaip policininko, veiksmas sukelia jo reakciją, kuri lemia tolesnį jo, kaip policininko, veiksmą) [16, 144 – 149]. Primityvūs žmonės manė, kad yra tam tikras antrininkas, greičiausiai lokalizuotas diafragmoje ir miego metu laikinai, o mirties atveju visiškai paliekantis kūną. Individo priešai šį antrininką gali pavilioti iš kūno ir net užmušti. Panašiai atsitinka vaikystėje, kai vaikas įsivaizduoja žaidimo partnerius, kuriuos vaikai suorganizuoja ir kurių pagalba jie ima kontroliuoti savo patyrimą žaidimo metu (žr. vertimą šiame žurnalo numeryje).

Vaikai rengiasi žaisti indėnus. Vadinasi, vaikas turi tam tikrą rinkinį stimulų, kurie sukelia jame tokius pat atsakus (responses), kokius jie turėtų sukelti kituose ir kurie atitinka indėno vaidmenį. Vaidybos etape (apie savimonės (self) raidos etapus žiūrėkite toliau - V.L.) vaikas reaguoja į stimulus ir būtent šiuos atsakus jis naudoja savimonės kūrimui. Asmens atsakai į stimulus kartu organizuoja šiuos stimulus. Žaisdamas jis siūlo sau kokį nors daiktą ir jį nusiperka, jis sau paduoda laišką ir pasiima atgal, jis kreipiasi į save kaip tėvas, motina arba jis save suima kaip policininkas. Jis turi tam tikrą stimulų rinkinį, kurie sukelia jame tokius pat, kaip ir kituose, atsakus. Jis ima šių atsakų grupę ir organizuoja juos į tam tikrą visumą. Toks yra paprasčiausias savimonės (self) kitas buvimas. Jis suponuoja tam tikrą laiko išsidėstymą. Vaikas kalba kaip vienas asmuo, o atsako jau kaip kitas asmuo, ir kai šis atsakas kitame tampa stimulu jam, kaip pirmam asmeniui, tokiu būdu yra kalbama su pačiu savimi [16, 150 - 151] (2a pastaba).

Tai nuolatinis komunikacijoje dalyvaujančio asmens santykis su savimi. Meado požiūriu, tokiam asmens aš atspindėjimui lemiamą vaidmenį turi reikšmingi gestai, kurie sąveikai suteikia apibrėžtą pavidalą.

3.1. Reikšmingi gestai

Gestą Meadas laikė svarbiausiu socialinio veiksmo elementu. Jis atskyrė *gesto sąvoką*, kurią grindė Wundto *Tautų psichologijoje* suformuluota gesto koncepcija, ir ją priešpriešino Darvino pateiktai stimulų, kaip emocijų išraiškos, sampratai, išdėstytai veikale *Žmogaus ir gyvūnų emocijų išraiška*.

Gestas gali būti laikomas socialinių veiksmų, kurie yra stimulai kitiems atsakams (įvairiems kitiems vaidmenims, statusams ir t.t. - V.L.), pradžia. Darvinas domėjosi šiais gestais, nes jie išreiškė emocijas, bet jis juos traktavo taip, tarsi jie turėtų tik šią funkciją. Jis juos traktavo, kaip atliekančius tam tikrą funkciją, susijusią su tokiais formomis, kurios savo ruožtu buvo susijusios su jo paties stebėjimais. Gestai išreiškė gyvulių emocijas pačiam Darvinui. Šuns nuostatoje Darvinas matė džiaugsmą, kurį šuo rodė vaikščiodamas su šeimininku. Ir gestus Darvinas nagrinėjo daugiausia šia prasme.

Wundtui buvo nesunku parodyti, kad taip aiškinti gestų problemą yra nepagrįsta. Gestai iš pat pradžių netarnauja kaip emocijų išraiška. Išraiška net nebuvė priežastis, dėl ko gestai tampa stimulais. Greičiau gestai tapo stimulais dėl to, kad buvo sudėtingų veiksmų, kurie jungia įvairias elgesio formas, dalys [16, 43 - 44].

Pasak Meado, gestas – tai veiksmas, kuris yra poveikis kitai elgesio formai, angažuotai tame pačiame veiksmo. Žmonių elgesys, skirtingai nuo gyvūnų, yra dar sudėtingesnis, nes čia įsijungia refleksija, todėl Meadas dar skiria stimulą ir objektą. Stimulus neturi savyje to, kas veikia, arba to, kas yra reikšminga individams. Ir priešingai, objektas yra tai, kam reikšmę suteikia pats individas. Galėtume sakyti, kad žmogus reaguoja į stimulus, bet pats sukuria objektus. Individai nėra apsupti iki suvokimo egzistuojančių daiktų, kurie veiktų individus. Savo veikla jie kuria savo daiktų aplinką. Individai, atlikdami tiek pačius paprasčiausius, tiek egzistencinės reikšmės veiksmus ar įvertindami jų naudingumą, suteikia daiktams reikšmes. Žmogus, panašiai kaip ir gyvūnas, gali tiesiogiai reaguoti į stimulus, tačiau didesnę žmogaus veiklos dalį sudaro reikšmingi poveikiai, kurie lemia jo tolesnį elgesį. Interpretacijos arba savo paties pokalbio procesą Meadas supranta kaip simbolinį veikimą. Šia prasme, Meadas toliau plėtojo Dewey'io kalbos, kaip visuomenės pojūčių organo, koncepciją, kurią H. Blumeris pavadino simboliniu interakcionizmu. Anot Meado, egzistuoja:

1. Nereikšmingi neišsąmoninti (nonsignificant unself-conscious) gestai, kuriuos turi jau gyvūnai.
2. Reikšmingi išsąmoninti (significant self-conscious) gestai, kurie apibūdina žmonių sąveiką.

Gyvūnų bendravime gestai susiję su tiesiogine reakcija į stimulus. Tuo tarpu žmonių bendravime reikšmingas gestas įtraukiamas į tarpusavio sąveiką ar žaidimą. Iš paties individo kyla atsakas į tai, kokią jis sukėlė kito individo reakciją, ir tokiu būdu jis priima kito vaidmenį, pagal kurį jis gali elgtis taip, kaip elgiasi kitas asmuo. Reikšmingi gestai remiasi lingvistiniais simboliais, kurių turinys skirtingiems individams daugiau ar mažiau vienodas. Taigi reikšmė (Meadas pasakytų, daiktas) čia yra ta pati visiems individams. Gyvūnai savęs nepastato į kito vietą. Žmogaus mintys kyla, kai simboliai (iš esmės, garsiniai gestai) sukelia tokį individo atsakymą, kokį jis sukelia kitam individui, ir šio atsakymo atžvilgiu individas sugeba valdyti savo vėlesnį elgesį. Reikšmingi gestai, naudojantys simbolius, visada suponuoja kiekvieno komunikacijos dalyvio sugebėjimą vizualizuoti savo paties veiksmą kito požiūriu pagalba bei atlikti ar įsijausti į kito individo vaidmenį. Simbolinėje sąveikoje, naudojant reikšmingus gestus, individai interpretuoja vienas kito požiūrius ir veikia remdamiesi tokių interpretacijų gautomis prasmėmis.

Vėliau simbolinio interakcionizmo sąvokos kūrėjas ir koncepcijos plėtotojas H. Blumeris išvystė šias Meado idėjas, parodydamas, kad simbolinė sąveika įtraukia *interpretaciją* (dar kitaip, nustato kitų asmenų veiksmų prasmes) ir *apibrėžimus* (dar kitaip, nusako perduodamus nurodymus kitam asmeniui ir apibūdina, kaip jis turi elgtis). Komunikacijos procesas įtraukia pastovų savivėlesnės lydimą prisitaikymą (self-conscious adjustment) valdyti kitus, pasikartojantį prisitaikymą prie elgesio vyksmo per jo apibūdinimą ir reapibūdinimą, per jo interpretaciją ir reinterpretaciją [1, 79]. (Taip pat žiūrėkite Blumerio vertimą šiame žurnalo numeryje.)

3.2. Savęs suvokimo genezė

Sąmonę ir savimonės raidą Meadas analizuoja, panaudodamas vaiko laipsniško sugebėjimo priimti kitų vaidmenis bei vizualizuoti savo paties veiksmus kitų individų mąstymo atžvilgiu sampratą. Šiuo požiūriu komunikacija tarp žmonių tampa įmanoma tik tuomet, kai simboliai pirmiausiai atsiranda kituose individuose ir tik po to reflektuojami savimonėje (in self). Maži vaikai neturi sugebėjimo naudoti reikšmingus simbolius, tačiau žaidimo metu jų elgesys daugeliu atvejų yra panašus į tų bendramžių, kurie žaidžia kartu su jais, elgesį. Augdamas ir sykiu žaisdamas, vaikas palaipsniui mokosi perimti kitų vaidmenis. Kitaip tariant, vaikas perimdamas vaidmenis sykiu vysto sugebėjimą pastatyti save į kito

individo, kuris jam yra reikšmingas, vietą ir kartu ima jį suprasti įsivaizduodamas.

Esminė socialinio vystymosi riba gali būti fiksuojama tuomet, kuomet pateikdami vaikui kieno nors portretą galime pastebėti, kad vaikas, užuot jį padėjęs šalin, kaip jis tai darydavo anksčiau, laikys priešais save tikėdamas, kad jo partneris gali matyti tai, ką jis pats mato [5, 336].

Atsižvelgdamas į tai, kaip asmuo palaipsniui ima suvokti save patį, Meadas skiria tris tokio suvokimo arba savimonės raidos etapus.

3.2.1. Savimonės raidos etapai:

1 etapas. Jį Meadas vadina *vaidybos* (play) etapu (3 pastaba). Šis etapas apibūdinamas tuo, kad vaikas žaisdamas perima paprastus kitų aplinkinių individų vaidmenis, išmoksta kalbėti ir naudoti įvairius simbolius. Tai yra tik pirmas vaiko laipsniško vystymosi nuo paprasto gestų bendravimo iki brandaus sugebėjimo naudoti reikšmingus simbolius bendravimo sąveikoje etapas. Nors šiuo atveju vaikas išmoksta vaizduotėje pastatyti save į kito padėtį, tačiau dar negali susieti vaidmenų, kuriais bendrauja vienas su kitu už jo esantys individai. Jis supranta motinos ir tėvo vaidmenis, kuriuos atlieka bendraudami su juo šalia esantys žmonės, bet jis nesupranta, kad jo mama nėra tas pats mamos vaidmuo jo tėvui. Vaikas gali suprasti tik dviejų vaidmenų žaidimą. Kitaip tariant, vaikas suvokia save ir savo santykį su kitu vaidmeniu, bet nesuvokia su juo bendraujančio kito vaidmens santykinumo.

2 etapas. Tokios siauros vaidmenų sampratos atmetimas vyksta antrame etape, kurį Meadas vadina *žaidimu* (game) (4 pastaba). Žaidimas atsiranda, kai vaikas mąstydamas gali manipuluoti visais žaidybinėje situacijoje esančių dalyvių vaidmenimis, o sykiu yra priverstas įvertinti potencialias dalyvių vaidmenų tarpusavio reakcijas bei atsakymus. Būtent šiuo metu formuojasi "*kito*" samprata. "*Kitas*" – tai nuostatų ir taisyklių, kurias turi keletas žaidime dalyvaujančių individų, organizacija.

Esminis skirtumas tarp abiejų savimonės raidos etapų yra skirtingas dalyvių ir vaidmenų kiekis. Pirmame etape vaikas žaidžia vienas ir neturi jokių taisyklių. Antrame etape žaidimas turi taisykles ir daugiau dalyvių. Dviejų asmenų žaidimas turi labai paprastus vaidmenis. Tuo tarpu daugelio asmenų žaidimas reikalauja priimti "*apibendrinto kito*" (generalized other) vaidmenį, t.y. kiekvieno žaidėjo, turinčio visų kitų žaidėjų nuostatas apie kitus žaidėjus ir apie save patį, vaidmenį. Toks sugebėjimas, anot Meado, išsivysto tik 7 – 8 vaiko gyvenimo metais.

“*Apibendrintas kitas*” yra abstrakti sąvoka, kuri išreiškia sąveikos dalyvio vaidmenį, turintį:

1. Kiekvieno kito dalyvio vaidmens požiūrius į kitus dalyvius;
2. Kiekvieno kito dalyvio požiūrį į patį save.

Nors *apibendrintas kitas* susideda iš santykinai pastovios vaidmenų nuostatų ir taisyklių visumos, tačiau kartu *apibendrinto kito* samprata yra atvira individų sąveikoje vykstantiems pokyčiams, susijusiems su situacijos ypatumais. Pasak Meado, savimonė yra asmenų tarpusavio bendravimo (apibrėžimo ir reapibrėžimo, interpretacijos ir reinterpretacijos) pasekmė. Žaidimo taisyklių dėka vaikas išvysto sugebėjimus priimti visų kitų žaidėjų vaidmenis ir sąlygoti jų atsakymus. Taisyklės, sako Meadas, yra atsakymų, kuriuos tam tikras požiūris sukelia, rinkinys. Iš čia seka kitas etapas.

3 etapas. Galutinis vaiko brendimo proceso etapas susiformuoja, kai individas priima šio *apibendrinto kito* vaidmenį, dar kitaip – visos visuomenės požiūrį. Kitaip tariant, jei *apibendrinto kito* vaidmenį iš žaidimo perkelsime į visuomenės lygmenį, tai čia turėsime situaciją, kai vaikas ima suvokti visuomenės elgesio taisyklės, t.y. tiek galimus atsakymus, tiek galimybę daryti poveikį aplinkiniams. Šiame etape individas socialiai subręsta ir įeina į suaugusiųjų pasaulį. Neatskiriama šio ėjimo į suaugusiųjų pasaulį pusė – atsakomybės suvokimas. Tačiau galėjimas suvokti ir išmokti elgtis pagal *apibendrintą kitą* dar savaime nelemia atsakomybės elgtis taip, kaip reikalauja visuomeninio gyvenimo taisyklės. Kitaip tariant žinojimas dar nesąlygoja dorovės. Taigi, kas lemia norą ar nenorą elgtis pagal socialinio gyvenimo taisyklės?

Meado požiūriu, visiškai subrendęs individas ne tik priima kitų individų, kitų reikšmingų jam asmenų požiūrius į jį ir vienas į kitą, bet jis taip pat turi priimti požiūrius į įvairias bendros socialinės veiklos, į kurias jis, kaip organizuotos visuomenės narys, yra įtraukiamas, fazes ir aspektus. Tik tuomet, kuomet jis priima organizuotos socialinės grupės, kuriai pats priklauso, organizuotos ir kooperuotos veiklos požiūrius, jis išvysto savo asmens *aš suvokimą arba savimonę (self)*.

Socialiai subrendusio asmens savimonė susiformuoja tada, kai jam internalizavus *apibendrintą kitą*, bendruomenė ima jį tarsi valdyti, o kartu kontroliuoti. Kitaip tariant, tik tuomet, kuomet internalizacijos proceso metu individas ima save tapatinti su konkrečiu *apibendrintu kitu*, tik tuomet, anot Meado, ir gali formotis dorovinis santykis.

3.3. Aš (I) ir savastis (me)

Būtent dėl asmens sugebėjimo savo vaizduotėje turėti kitus požiūrius asmens savimonė ir tampa savo paties refleksijos objektu. Save *suvokiantis aš* arba savimonė (self), kaip objektas ir subjektas, sykiu yra socialinio gyvenimo esmė.

Meadas savimonę padalina į du elementus: į tą *aš*, kuris suvokia, ir tą *aš*, kurį asmuo pats suvokia. *Aš*, kuris suvokia ir kartu išlaiko tapatumą sau nuo pat individo sąmoningo gyvenimo pradžios iki mirties, dažniausiai ir vadinamas *aš (Meadas jį vadina I)* terminu. Mes jau minėjome, kad Meadui čia lemiamą įtaką padarė vokiečių filosofija, kuriai save suvokiantis subjektas yra istorinis subjekto-objekto sąveikos procesas, o atskiro individo sąmonė ir savimonė yra šio proceso dalis. Šį aktyvų ir pastovų *aš* pavadinsime *asmeniu* (5 pastaba). Taigi asmuo yra nelygstama, vienkartinis pavidalu duota būtybė, tačiau, tiek save suvokdamas, tiek save tapatindamas, jis perima socialinio pasaulio elementus. Suvokdamas save asmuo išskiria tai, kas yra jis pats, arba tai, kas yra jo paties, tai, kas priklauso jam. Tai būtų galima pavadinti *savasties* terminu (6 pastaba). *Savastis* – tai, kas priklauso asmeniui, bet kartu bendra su kitais asmenimis, nes asmuo savyje gali suvokti tik tai, ką jis gali apibrėžti. Šios visuotinės asmens savasties dalis yra mano *aš* ir mano protas, kurie, sociologiniais terminais tariant, gali būti aprašyti kaip internalizuota socialinių santykių sistema (statusai, vaidmenys, pozicijos). Mano turima socialinė patirtis yra visuotinė, nes *aš* ja dalinuosiu su kitais asmenimis. Meadas nemėgina detalai išnagrinėti, kas tai yra *asmuo* arba *aš (I)*, tačiau analitiškai jis atskiria tai, ką asmuo suvokia savyje, nuo to, kas tampa asmens esme, nes tai leidžia paaiškinti asmens tapatumo formavimąsi ir jo raidą. Ir šis savasties suvokimas vyksta bendraujant su aplinkiniais, perimant iš jų socialinį turinį ir jo tam tikrą dalį sutapatinant su savimi. Tokia dviejų savimonės (self) dalių samprata aptariama ir Jameso. Savo garsioje knygoje *Psichologijos principai* W. Jamesas analitiškai atskiria dvi self puses: savastį (me) ir Aš (I) (7 pastaba). Meadas žengia toliau, siekdamas atskleisti šio savęs reflektuojančio Aš formavimosi procesą, įveddamas anksčiau minėtas raidos stadijas.

Meadas atmeta metafizinį žmogaus kaip asmens (*I*) ir jo savasties (*me*) sąveikos klausimą, bet aiškinasi šio atskyrimo reikšmę paties individo elgesio atžvilgiu. Individas gali turėti geresnę ar blogesnę savo savastį arba gali priimti vieną ir

atmesti kitą, bet kai ima vertinti tai, ką jis priima, tuomet jis įgyja savo paties savastį (me). Asmuo reaguoja į save, tačiau šis suvokimas gali atsirasti tik priimant kitų požiūrius. Perimdamas kitų požiūrius, asmuo įgyja savastį, o reaguoja į ją kaip asmuo arba Aš (I).

Jau minėjome, kad savimonės dvilypumas jau buvo aptarinėjamas Jameso (7 pastaba). Jam nemažai dėmesio skyrė H. Cooley'is savo veidrodinio aš vaizdo (looking-glass self) teorijoje (8 pastaba), bet tik Meadas plačiau ir giliau analizavo savimonės struktūrą [3, 180]. Įvesdamas skirtingas Aš ir savasties sampratas, Meadas siekė detaliau apibrėžti savimonę. Jau minėjome, kad tiek aš, tiek jo savastis būtinai yra susiję su socialine patirtimi. Tačiau aš yra organizmo atsakymas į kitų nuostatas, o savastis yra organizuotas kitų individų nuostatų rinkinys, kurį individas prisiima kaip turimas savyje, bet tai nėra tapatu asmens identitetui. Būtent šia prasme atsiranda tam tikras neapibrėžtumas verčiant self į savimonę, nes savimonės sąvoka dažniausiai apibrėžiama kaip asmens esminių savybių, vaidmenų visuma, labai artima asmens identitetui. Tuo tarpu Meadas nagrinėja patį savąjį aš refleksuojančio asmens (self) mechanizmą.

Kitų nuostatos konstituoja organizuotą savastį, o reaguoja individas į tai kaip aš. Save, kaip objektą, asmuo suvokia kaip savastį. Jis reaguoja į save ir atsako sau nuostatų, kurias kiti turi jo atžvilgiu, požiūriu. Taigi savęs žinojimas ir savo aš vaizdo vertinimas yra rezultatas to, kas yra kitų vertinimas ir ką jis prisiima sau. Savastis yra savimonė kitų reikšmingų asmenų ir apskritai bendruomenės atžvilgiu. Savastis atspindi įstatymus ir papročius, organizuotus kodus ir bendruomenės ekspektacijas. Tuo tarpu aš, priešingai, yra savimonės atsakymas, kurį individas turi į nuostatas, kurias kiti asmenys rodo jo atžvilgiu, kai tik jis įgyja kokias nors nuostatas jų atžvilgiu. Tai suteikia laisvės ir iniciatyvos pojūtį. Aš ir savastis nėra identiški. Aš (I) yra tai, kas niekada negali būti išreikšta kiekybiškai, tai visada skirtinga nuo to, ką sukelia situacija.

Save suvokiantis aš arba savimonė, kaip visuma, kaip ji pasireiškia socialiniame patyrimo, yra sudaryta iš stabilizuojančių apibendrintų kitų atspindžių savastyje ir neapskaičiuojamo ir spontaniško aš. Būtent todėl savimonė kaip visuma yra atvira. Iš čia Meadas daro išvadą, kad individų sąveika, socialiniai konfliktai yra būtini visuomenėje, be jų visuomenė negalėtų egzistuoti.

4. Išvados

1. Asmens savastis yra tai, kas mumyse atsiranda bendraujant su socialine aplinka: papročiai, taisyklės, normos ir t.t., o jie atsiranda formuojantis apibendrinto kito sampratai. Mes imame suvokti, kad žmonės elgiasi pagal tam tikrus abstrakčius vaidmenis, ir tie vaidmenys tampa mūsų nauja prigimtimi. Tačiau mes nesam mechaniški aplinkinių elgesio mėgdžiotojai, mes galime suvokti tiek tą procesą, tiek nuolatinę sąveiką tarp individų. Iš čia Meadas išveda aš kategoriją, kuri atlieka aktyvaus subjekto funkciją. Mes esame mąstantys, vadinasi, visada tarsi iš šono žvelgiantys į save ir aplinką asmenys. Tuo tarpu save reflektuojantis aš arba savimonė yra abi pusės jungianti sąvoka. Savastis reprezentuoja visa tai, ką mes socialiai paveldime iš aplinkos, o aš visada reaguoja į šį mūsų patyrimą, į šią mūsų santykinai pastovią būseną unikaliu, nepakartojamu būdu. Šia prasme Meadui reikia šių sąvokų, kad parodytų abi asmens veiklos puses: pasyvią ir aktyvią; sykiu abi jos yra socialinės prigimties.

2. Save suvokiančio asmens padalijimas į Aš ir savastį leidžia atskleisti socialinės aplinkos internalizacijos procesus ir nustatyti asmens identifikacijos mechanizmus. Toks analitinis požiūris leidžia kurti identifikacijos procesą: asmuo identifikuoja save su ta internalizuota nuostatų ir vaidmenų visuma, kurią pozityviai vertina aplinkiniai.

3. Savo darbuose nagrinėdamas socialinių procesų ir mąstymo procesų ryšius, Meadas turėjo įtakos žinojimo ir kultūros sociologijos raidai. Meado idėja apie tai, kad sąmonė yra vidinė kalba, atliekama išorinėmis aplinkos priemonėmis, t.y. kad asmeninis patyrimas tampa galimas tik naudojant reikšmingus socialinius simbolius, kuriuos perduoda apibendrinti kiti, nutiesė kelią detaliems mąstymo stilių ir socialinės struktūros tyrimams. Toks požiūris labai artimas M. Weberiui.

Pastabos

1. G. Meadą vienodai būtų galima laikyti tiek socialinės psichologijos, tiek mikrosociologijos kūrėju, nes asmens elgesio formavimąsi jis aiškino kaip socialinės santykių sistemos kintantį poveikį psichologinės asmens struktūros plėtotei.

2. Gana sudėtinga vienareikšmiškai į lietuvių kalbą išversti self. Pagal prasmę tai būtų save reflektuojantis aš, bet tai labai artima tam, ką mes vadiname asmens savimone. Savimonė yra tai, kas leidžia asmeniui suvokti save patį. Kitaip tariant, savimonė atsiranda, sąmonei suvokiant save pačią,

ir sykiu ją atspindi. Nors žodyne rašoma, kad savimonė yra savo esmės, savo savybių ir vaidmenų supratimas [7, 681], bet esminė savimonės sąvokos ypatybė yra *atspindėjimas*. Tiesa, lietuvių kalboje savimonės terminas naudojamas apibūdinti ne tik individo, bet ir bendruomenės ar kultūros savimonei. Tačiau ir šiuo atveju turimas atspindimasis aspektas. Dar daugiau: įvairios kultūros formos, kurios laikomos kultūros savimonės išraiška [11, 8 – 9], iš esmės yra individų kūrybinės veiklos padarinys, taigi ir individualios savimonės padarinys. Analogiškai, kai sakome, kad asmuo turi tautinę savimonę, kartu norime pasakyti, kad asmuo save suvokia arba sau atspindi save kaip tam tikros grupės ar bendruomenės, kurią apibūdiname kaip tautą, narį. Šiuo atveju savimonės samprata būtų artima Meado pateiktam savąjį aš reflektuojančio asmens raidos trečiam etapui. Būtent tik trečioje savimonės raidos stadijoje asmuo priima organizuotos socialinės grupės, kuriai jis priklauso, organizuotos ir kooperuotos veiklos požiūrius ir išvysto savo asmens *aš suvokimą arba savimonę (self)*.

Pats Meadas naudoja ir *self-consciousness* terminą, kurį paprastai į lietuvių kalbą verčiame kaip *savimonė*, tačiau šiuo atveju pirmiausia juo išreiškia tam tikrą individo galią (ability), tuo tarpu *self* reiškia save suvokiančio asmens procesą, būklę ir pagaliau individo trečiąjį asmenį. Meadas detalčiai aiškina, kaip formuojasi *self* ir kartu parodo savimonės (*self-consciousness*) ir save reflektuojančio aš (*self*) skirtumus.

Daugiau ar mažiau mes neįsisąmonintai save matome taip, kaip mus mato kiti. Mes neįsisąmonintai kreipiamės į save pačius taip, kaip į mus kreipiasi kiti: mes atliekame aplink esančių komunikacijos srautų atranką. Aišku, kad visi šie ypatingi atgarsiai turi būti mūsų pačių psichikoje. Kitame individe mes sukeliame tai, ką sukeliame patys savyje. Taigi mes neįsisąmonintai perkeliame šias nuostatas. Neįsisąmonintai mes statome save į kitų pozicijas ir veikiamo taip, kaip veikia kiti [16, 69].

Čia, anot Meado, slypi tam tikras visuotinis mechanizmas, kuris turi fundamentalią reikšmę išsivystyti tam, kas paprastai vadinama savimone (*self-consciousness*), kuria norima apibūdinti asmens sugebėjimą, ir refleksinį aš (*self*) atsiradimą, kuriuo norime konstatuoti faktą apie asmens būklę, turinčią asmens santykio su pačiu savimi formą. Gaila, kad neprigijo Vydūno terminologija. Vydūnas savo aš suvokimą arba savimonę vadina *ašaine sąmone* [19, 445 – 447]. Pagal kalbos logiką tai būtų gana aiškus darinys – aš atspindys savo paties sąmonėje. Paly-

ginkite su rusiškai *self* verčiama – *samost* – ego-centriškumas [20, 224]. Taigi nepaisant *self* ir *self-consciousness* skirtumų anglų kalboje, *self* versime kaip savimonė. Tokį pasirinkimą paremia ir Meado pateikta *self* vystymosi teorija. Anot J. J. Macionio ir Ken Plummerio, savimonė Meado teorijoje yra apibūdinama kaip asmenybės, sudarytos iš savęs žinojimo (*self-awareness*) ir savo vaizdo (*self-image*), *matas* (dimension) [13]. Taigi tai dar kartą patvirtintų mūsų pasirinkimą versti *self* kaip savimonę. Socialinės psichologijos požiūriu savimonėje yra tiek asmens žinojimas apie save patį (*self-awareness*), tiek asmens aš vaizdas (*self-image*) [8, 60].

2A. Psichoanalizė parodė, kad dėl aplinkinių žmonių kūno vaizdo poveikių individo aš vaizdas, vadinasi, žmogiško grožio samprata, pasąmoningai formuojasi jau kūdikystėje [12, 8].

2B. Anot Kuzmicko:

Individuali savimonė (turima galvoje tautinė individuali savimonė - V.L.) pasireiškia kaip žinojimas, bet taip pat kaip *jausmas* (išskirta - V.L.) - priklausomybės ir atsakomybės jausmas, taip pat kaip valia priklausyti (...). Tautinės tapatybės įsisąmoninimas yra pirminė tautinės savimonės apraiška. Tai yra įsisąmoninimas ir dvasinio ryšio suvokimas su tuo, ką tauta savo istoriniame kelyje patyrė, ką nuveikė, ką prarado, dėl ko kovoja, ko siekia. Tai supratimas ir įsisąmoninimas, kokiomis kultūrinėmis vertybėmis, ūkinėmis gėrybėmis tauta realizuoja savo būtį dabar. Tai dėmesys realiajai (...) tautos būklei [10, 19].

Šiuo atveju savimonės sąvoka ir būtų artima tai prasmei, kurią teikia žodynas, t.y. savimonė artima tautiniam patriotizmui ar kokiam kitam bendruomeniniam, grupiniam pasididžiavimui ir gynimui.

3. Rusiškai refleksinio aš (*self*) pirma vystymosi stadija *play* verčiama kaip *igra* [20, 227].

4. Rusiškai refleksinio aš (*self*) antra vystymosi stadija *game* verčiama kaip *sorevnovanije* [20, 227].

5. Žmogus, - sako A. Maceina, - yra ne tik būtybė atskirai, bet ir Aš-būtybė skirtingai. Jis yra ne tik rūšies atstovas, galįs skaičiumi didėti be galo, bet kartu ir vienintelis, nepakartojamas ir neatstojamas. Tardamas AŠ, žmogus atskleidžia visiškai naują ontologinę plotmę, kurioje jis buvoja vienkartinio būdu: būti *vieninteliu yra Aš būseną*. Asmuo negali būti pakartotas - nei tuo pačiu metu, nei paeiliui [14, 18].

Nors A. Maceinai rūpėjo ontologinis aš vienkartinumas, paaiškinantis asmens santykį su Dievu, o sykiu ir jo laisvės bei atsakomybės santykį, tačiau šiuo atveju galima pasinaudoti šiais terminais, mėginant apibūdinti Meado koncepcijos asmens savimonės sampratą.

6. Antra vertus, žmogus nėra, kaip sakyta, tik asmuo. Jis yra ir prigimtis, o kartu ir individas - kaip šios bendros prigimties dalinė apraiška. Kaip tad santykiauja šie du jo būtybės sandai: prigimtis ir asmuo? Į tai atsako pati asmens savimonė. *Prigimtis yra asmens, bet ji nėra asmuo: ji yra mano, bet ji nėra aš: aš esu ne-ji*. Apie viską galiu tarti, kad tai mano: mano kūnas ir mano siela, mano protas ir mano valia, mano jausmas ir mano jutimas. Tačiau niekas iš šios visuotinės *mano savasties* nesu aš pats (išskirta - V.L.)... [14, 19]

6A. Vargu ar ši "aš", kurį suvokia asmuo, būtų tikslinga vadinti *antruoju aš*, kaip tai daro L. Broomo "Sociologijos vadovėlio" vertėjai. Tai sukelia aliuzijas į asmens pasidalijimą, kuris būdingas tam tikriems psichinių ligų atvejams [2, 81].

7. Kad ir ką aš galiu galvoti, - sako Jamesas, - visada sykiu aš daugiau ar mažiau žinau apie save (myself) arba apie savo asmens buvimą. Tuo pat metu tai yra aš, kuris žino, kad jis yra. Taigi mano visas aš (total self), būdamas tarsi dvipusis, iš dalies žinomas ir iš dalies žinantis, iš dalies objektas ir iš dalies subjektas, turi turėti du atskirus aspektus, kuriuos dėl trumpumo vieną mes pavadinsime *savastimi (Me)*, o kitą *Aš (I)*. Aš juos vadinu atskirais aspektais, bet ne dviem atskirais daiktais, nes *Aš (I)* tapatumas tam, kas priklauso man, net juos (aspektus - V.L.) atskyrus, yra labiausiai neišraunamas kasdieninio mąstymo įsitikinimas ir iš pat pradžių negali būti paveiktas mūsų terminologijos.

Taigi paeiliui apibūdinsiu 1) aš (self), kaip tai, kas žinomas, arba kas yra savastis (me), kaip kartais jis dar vadinamas "empirinis ego" ir 2) aš (self), kaip žinantįjį, kaip aš (I), arba, tam tikrų autorių požiūriu, kaip "grynąjį ego" (pure ego).

Tarp to, kas vadinama *Aš (me)*, ir to, kas paprastai vadinama *mano (mine)*, yra sunku nubrėžti liniją. Mes jaučiame ir veikiame su tam tikrais daiktais, kurie priklauso mums, taip, tarsi jaustumė ir veiktume

su savimi. Mūsų reputacija, mūsų vaikai, mūsų rankų darbai gali būti mums tokie pat brangūs, kaip ir mūsų kūnai, ir sukelti panašius jausmus ir panašius atsakomuosius veiksmus, jei kas pasikėsina į juos. (...) Plačiaja prasme žmogaus savastis (me) yra visuma viso to, ką jis gali vadinti kaip jo. Taigi šia prasme savastis (me) gali būti suprantama padalijant aš (me) istoriją į tris dalis, atitinkamai susijusias su:

a) Jo dėmenimis;

b) Jausmais ir emocijomis, kurias jie sukelia - savęs vertinimu (self appretiation);

c) Veiksmais, kuriuos jie sukelia - saviieška (self-seeking) ir savisauga (self preservation).

Aš dėmenys gali būti suskaidyti į tris klases: materialią savastį (material me), socialinę savastį (social me) ir dvasinę savastį (spiritual me).

Materialusis aš: kūnas, rūbai, artimieji, butas ar namas ir t.t.

Socialinis aš: tai aplinkinių pripažinimas. Asmuo turi daug socialinių aš, nes priklauso įvairioms grupėms. Savo sąmonei jis neegzistuoja tol, kol šis socialinis aš nėra pripažįstamas. Žmogaus šlovė, gėris ir blogis, jo garbė ar negarbė yra įvairių socialinių aš vardai. Tai yra jo vaizdinys jo paties "pavidalo" (set) akimis, kuris išaukština ar kaltina jį pagal tai, ar jis atitinka, ar ne tam tikrus reikalavimus, kurie jam nebūtų svarbūs, jei jo gyvenimas tekėtų kita kryptimi.

Dvasinis aš: tai asmens sąmonės būsenų rinkinys, psichinės savybės ir nuotaikos. Visas šis rinkinys gali būti mano minčių objektu [6, 189 - 212].

8. Anot H. Cooley'io, veidrodinio aš vaizdo teorija (the looking-glass self) susideda iš trijų elementų:

1. Asmuo suvokia, kad jį suvokia kiti asmenys.
2. Asmuo suvokia, kad kiti jį vertina.
3. Asmens savijauta priklauso nuo to, kaip jį vertina kiti [4, 184].

Literatūra

1. Blumer H. *Symbolic interactionism. Perspectives and Methods*, Prentice-Hall New Jersey, 1969.
2. Broom L., Broom D. H., Bonjean Ch. M. *Sociologija*, Littera Universitatis Vytauti Magni, 1992.
3. Collins R., Makowsky M. *The Discovery of Society*, N. Y., 1993.
4. Cooley H. Ch. *Human Nature and The Social Oder*, N. Y.: Schocken, 1964.
5. Coser L. A. *Masters of Sociological Thought*, N. Y., 1972.
6. James W. *Psychology*, London, 1969.
7. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, V., 1992.
8. Deaux K., Dane F. C., Wrightsman L. S., Sigelman C. K. *Social Psychology Pascific Grove*, California, 1993.
9. Džeimsas V. (James W.) *Pragmatizmas*, Vilnius: Pradai, 1995.
10. Kuzmickas B., Astra L. *Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė*, Vilnius: Rosma, 1996.
11. Kuzmickas B. *Lietuvių kultūros savimonė*. V., Mintis, 1989.
12. Lakan J. *Instancija bukvy v besoznatelnom ili sudba razuma posle Freida*, Moskva, 1997, s. 8.
13. Macionis J. J. ir Plummer Ken. *Sociology. A Global Introduction*, Prentice Hall Europe, 1997.

14. Maceina A. *Dievas ir laisvė. Religijos filosofijos studija*, Chicago, 1995.
15. Mead G. *Movements of Thought in 19th Century*, Chicago: The University of Chicago Press, 1936.
16. Mead G. *Self, Mind and Society*, N. Y., 1969.
17. Morris Ch. W. Introduction. In: Mead G. *Self, Mind and Society*, N. Y., 1969.
18. Sverdiolas A. Savimonės ir istorijos santykis hermeneutinėje filosofijoje. Kn.: *Žmogus ir istorija*, V., 1984, p. 58 - 85 .
19. Vydūnas. *Raštai*, Vilnius: Mintis, 1990.
20. *Amerikanskaja sociologičeskaja mysl*, M., 1994.